

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรจากป่าชุมชนเตาะตือแม ตำบลปะแต อำเภอยะหา จังหวัดยะลา

Local Wisdom and Utility of Medicinal Plants from Thoh Tuemae Community Forest, Patae Subdistrict, Yaha District, Yala Province

ไอรัน แอดะสง^{1*} มาริเย มะละห์² และ แซมซุดิง เซ็ง³

Ainee Aedasong^{1} Mariyae Malaeh² and Saemsuding Seng³*

¹สำนักงานวิทยาเขตปัตตานี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จ. ปัตตานี 94000

¹Pattani Campus Office, Prince of Songkla University, Pattani 94000, Thailand

²บัณฑิตอาสา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จ. ปัตตานี 94000

²Volunteer Graduate, Prince of Songkla University, Pattani 94000, Thailand

³ที่ทำการป่าชุมชนบ้านบายอ (เตาะตือแม) ตำบลปะแต อำเภอยะหา จ. ยะลา, 95120

³Ban Bayor Community Forest Office (Thoh Tuemae), Patae, Yaha, Yala 95120, Thailand

*Corresponding author: Email: ainee.a@psu.ac.th

(Received: February 3, 2022; Accepted: April 20, 2022)

Abstract: This study was aimed to investigate local wisdom on the utilization of medicinal plants of the Thoh Tuemae community forest, Patae subdistrict, Yaha district, Yala province. It's mixed research by using in-depth interviews, community forums, and a questionnaire. The interview was conducted on representatives of household heads residing in the community, totaling 30 households. The statistics used for data analysis were percentage and mean scores. The results showed that out of the total of 103 medicinal plants in the survey, 10 medicinal plants were recognized as the most effective according to the opinions of the people in the community. The herbs are used to relieve the symptoms of sprains and muscle aches, to improve sexual stamina and to neutralize venom from insects or snakes. However, the most commonly used method of using the herbs was boiling of the plants' roots. The part of the stem is made into powder or pickled with sparkling water, leaves and shoots are eaten fresh or crushed to compress. The present study suggests that community participation should be encouraged through area-based research.

Keywords: Local wisdom, utilization, medicinal plants, Thoh Tuemae community forest

บทคัดย่อ: การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรจากป่าชุมชนเตาะตือแม ตำบลปะแต อำเภอยะหา จังหวัดยะลา เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน โดยการสำรวจพืชสมุนไพรในป่าชุมชน สัมภาษณ์เชิงลึก เวทีชุมชน และการใช้แบบสัมภาษณ์กับตัวแทนหัวหน้าครัวเรือน รวม 30 ครัวเรือน สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา ผลการศึกษาพบ พืชสมุนไพร 103 ชนิด โดยพืชสมุนไพรที่ตอบในแบบสอบถามและผ่านกระบวนการคัดเลือกในเวทีชุมชนคือ พืชสมุนไพร 10 ชนิดที่โดดเด่นตามความคิดเห็นของคนในชุมชน สรรพคุณเพื่อบรรเทาอาการแก้เคล็ดขัดยอก ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ บำรุงกำลังทางเพศ ถอนพิษจากแมลงหรืองู ทั้งนี้วิธีการที่นำสมุนไพรมาใช้พบว่า ส่วนใหญ่ใช้รากนำต้มดื่ม ลำต้นใช้ฝนให้เป็นแป้ง หรือตอกกับน้ำอวดลม ใบและยอดรับประทานสดหรืออบให้แห้งนำมาประคบ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะให้เน้นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านการขับเคลื่อนงานวิจัยเชิงพื้นที่

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ประโยชน์ พืชสมุนไพร ป่าชุมชนเตาเตื่อแม

คำนำ

มนุษย์รู้จักใช้สมุนไพรในด้านการบำบัดรักษาโรคนานาหลายพันปี การใช้สมุนไพรจึงมีวิวัฒนาการและพัฒนาการองค์ความรู้มาอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้สมุนไพรไทยจึงไม่ได้ใช้เพียงเพื่อรักษาความเจ็บป่วยเท่านั้นแต่มีคุณค่าต่อสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจ (Srisawat *et al.*, 2013) ภูมิปัญญาด้านพืชสมุนไพรเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพอนามัยที่สำคัญ ซึ่งรูปแบบการใช้ประโยชน์และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องจะมีความหลากหลายตามลักษณะทางชีวภาพ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนท้องถิ่น (Chemae *et al.*, 2015) นอกจากนี้แล้วการศึกษาสมุนไพรท้องถิ่นยังมีความสำคัญต่อการค้นพบวัตถุดิบขึ้นต้นในการผลิตยาเพื่อการรักษาโรคชนิดใหม่ ๆ โดยในปัจจุบัน ยาประมาณ 25% ที่รวมอยู่ในเภสัชตำรับสมัยใหม่มาจากพืช และยาอื่น ๆ อีกจำนวนมาก เป็นยาสังเคราะห์ที่สร้างขึ้นจากสารประกอบต้นแบบที่แยกได้จากพืช (Sadeghi and Mahmood, 2014)

ป่าชุมชนเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ และหนึ่งในการจัดการโดยรัฐที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมคือการกำหนดเป็นพื้นที่ป่าชุมชน เป้าหมายเพื่อดูแลรักษา ด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่นในด้านการเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสร้างรายได้จากการเก็บหาของป่า รวมถึงเป็นแหล่งพืชสมุนไพร รวมถึงการอนุรักษ์อีกด้วย (Kulsirisritrakul *et al.*, 2016) แต่การพัฒนาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ส่งผลกระทบก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางทางตรงและทางอ้อมต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ความหลากหลายทางชีวภาพ พืชอาหารและสมุนไพร และสอดคล้องกับงานวิจัยของ Srisawat *et al.* (2013) ได้สะท้อนข้อกังวลอย่างชัดเจนว่า ที่ผ่านมามีการใช้ประโยชน์ของสมุนไพรมาอย่างยาวนานแต่ก็ยังไม่เป็นที่กว้างขวางและแพร่หลาย แต่ก็อยู่ในลักษณะที่กระจายกระจาย ไม่มีการ

จัดเก็บและบันทึกไว้องค์ความรู้อย่างเป็นรูปแบบ รวมถึงไม่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้แก่รุ่นต่อมาซึ่งจะสูญหายไป ในที่สุด ป่าชุมชนบ้านบายน (เตาเตื่อแม) จดทะเบียนป่าชุมชนในปี พ.ศ. 2560 โดยได้ยื่นขอจดทะเบียนผ่านหน่วยงานการรักษาสัตว์ป่าและพันธุ์พืชที่ 16 ของกรมป่าไม้ สำนัก 16 จังหวัดนราธิวาส ซึ่งภาพรวมของป่าชุมชนมีลักษณะเป็นภูเขาสูง สลับซับซ้อน การปลูกยางพาราเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน ผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณชุมชนนี้ ส่วนใหญ่เป็นคนที่ย้ายมาจากอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี โดยเริ่มแรกที่เข้ามาอยู่มีแค่ 3 ครอบครัวจากนั้นก็ได้มีการชักชวนญาติ และคนรู้จักมาทำสวนอาศัยอยู่ด้วยกันจนปัจจุบันนี้ มีจำนวน 30 ครอบครัว

ชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ป่าชุมชนเตาเตื่อแม ยังคงมีการพึ่งพาพืชสมุนไพรในป่าชุมชน ทั้งนี้วิธีการรักษาโรคยังมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญามาหลายยุคหลายสมัย มีทั้งความเชื่อ พิธีกรรมความรู้เรื่องพืชสมุนไพรผสมผสานกัน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมืองและการเดินทางที่ลำบาก ไม่มีไฟฟ้าใช้ และอยู่บนเขาสูง จึงทำให้ชาวบ้านเลือกที่จะใช้พืชสมุนไพรในการรักษาเบื้องต้น

งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์มุ่งเน้นศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรจากป่าชุมชนเตาเตื่อแม ตำบลปะแต อำเภอยะหา จังหวัดยะลา เพื่อให้ประชาชนทราบถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรจากป่าชุมชนเตาเตื่อแม ที่มีในท้องถิ่นอย่างแพร่หลายต่อไป รวมถึงการส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนรุ่นต่อไป และเพื่อเป็นฐานข้อมูลสำคัญสู่แนวทางที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

อุปกรณ์และวิธีการ

พื้นที่ศึกษา

“ป่าชุมชนเตาเตี๊ยม” เป็นระบบนิเวศป่าต้นน้ำ (upstream forest ecosystem) เป็นหนึ่งในระบบนิเวศป่าต้นน้ำที่สำคัญของกลุ่มน้ำปัดตานี อยู่ในเขตพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย มีพิกัดทางภูมิศาสตร์ที่ 6°20'43.2"N 101°07'58.8"E (6.345340, 101.133000) ป่าชุมชนที่มีเนื้อที่ 4,733 ไร่ 2 งาน 94 ตารางวา (Figure 1)

ตะวันออกและตะวันตกในพื้นที่อำเภอบันนังสตา แนวทิศเหนือและใต้ในเขตอำเภอยะหา มียอดสูงสุดด้านตะวันตกกันระหว่างประเทศไทยและมาเลเซีย มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 947 เมตร เนื่องจากอยู่ในเขตร่มชุ่มชื้นตะวันออกเฉียงเหนือทำให้ลักษณะภูมิอากาศแบบร้อนชื้น โดยทั่วไปจะมี 2 ฤดู คือ ฤดูร้อนช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม และฤดูฝนเดือนมิถุนายนถึงเดือนมกราคม แต่ฝนตกชุกในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนของทุกปี

ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมด้านชีวภาพด้านป่าไม้พบว่า สภาพป่ายังคงมีความสมบูรณ์และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารหลายสาย โดยพันธุ์ไม้ป่าดิบที่สำคัญ เช่น ก่อแพะ ก่อเตี๊ยม ก่อตาหมู รักใหญ่ จำปาป่า อบเชย เป็นต้น ขณะที่ป่าเบญจพรรณพันธุ์ไม้ป่าดิบที่สำคัญ เช่น สัก แดง ประดู่ มะค่าโมง มะเกลือ อินทนิล เป็นต้น และป่าเต็งรัง พันธุ์ไม้ป่าดิบที่สำคัญ

เช่น สนสามใบ เต็ง รังเทียง พลวง ชิงชัน ทะโล้ เป็นต้น ทรัพยากรสัตว์ป่าส่วนใหญ่มีปริมาณที่จำกัดเนื่องจากพื้นที่ใกล้เคียงถูกทำลาย โดยพันธุ์สัตว์ป่าที่สำคัญประเภทเลี้ยงลูกด้วยนม เช่น ก่อหมูป่า เม่น ชะมด พังพอน เป็นต้น ขณะที่สัตว์ปีกที่สำคัญ เช่น ไก่ป่า นกแก้ว นกหัวขวาน นกแซงแซว เป็นต้น และสัตว์เลื้อยคลานที่สำคัญ เช่น งูเห่า งูจงอาง ตะกวด ตะพาบ เป็นต้น

ด้วยลักษณะพื้นที่ภูเขาจึงเหมาะสมแก่การทำการเกษตร ทั้งประเภทการทำสวนยางพารา สวนผลไม้ ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม สภาพภูมิอากาศเป็นลักษณะร้อนชื้น ฝนตกเกือบตลอดปี มี 2 ฤดู คือ ฤดูฝน ช่วงเดือน พฤษภาคม - มกราคม และฤดูร้อน ช่วงเดือน กุมภาพันธ์ - เมษายน

นอกจากนี้ ข้อมูลเชิงสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมสำคัญของชุมชนได้แก่ ฮารีรายออิดิลฟิตรี เป็นวันสำคัญหลังจากถือศีลอด ฮารีรายออิดิลอฎฮาร์ เป็นวันรายอถัดจากวันอิดิลฟิตรีไปอีก 2 เดือน 10 วัน โดยอ้างอิงจากปฏิทินจันทรคติ วันมาลิกนบี ซึ่งเป็นวันประสูติของศาสนานบีมุฮัมมัด และการทำทานซากาต คือ การบริจาคทาน เป็นการจ่ายภาษีในรูปแบบของอิสลาม โดยการบริจาคเป็นเงิน สิ่งของ สัตว์เลี้ยง พืชผล และข้าว งานสุนัตหรือการทำบุญงานการขลิบอวัยวะเพศ ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติข้อตามความเชื่อของศาสนาอิสลาม

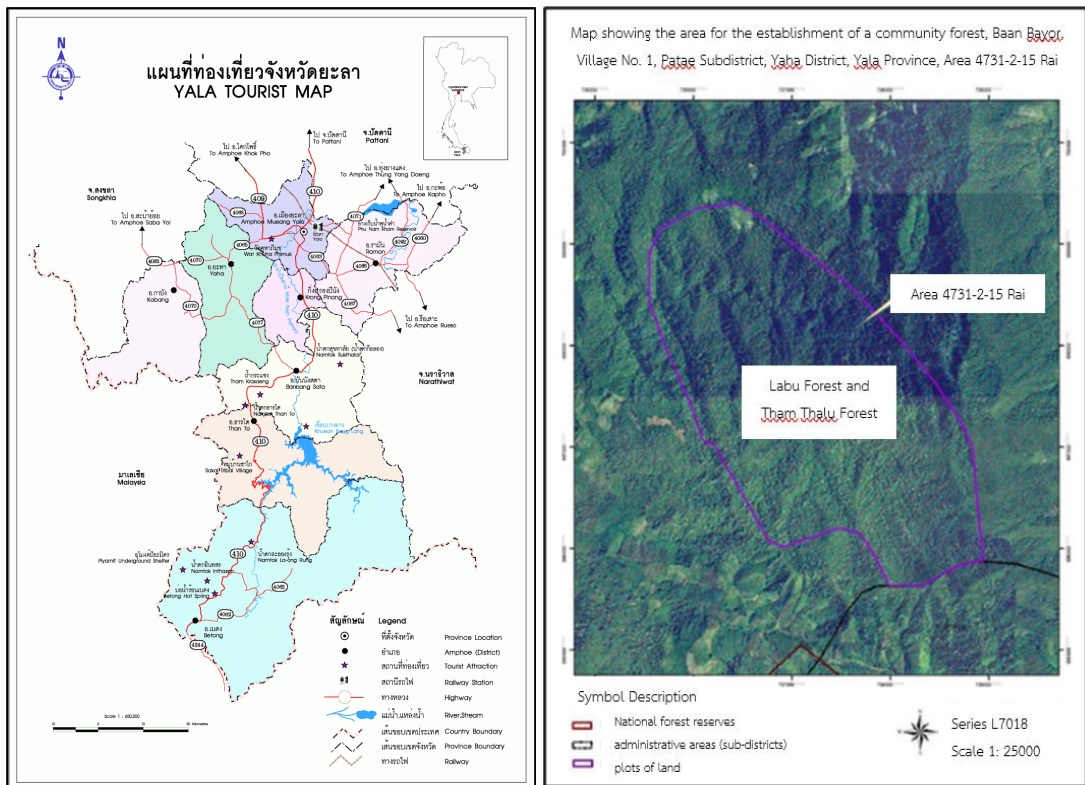

Figure 1. Map of Thoh Tuemae community forest (TTCF) showing its location Patae sub-district, Yaha district, Yala province

การเก็บรวบรวมข้อมูลและกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรจากป่าชุมชนเตาตือแม ต.ปะแต อ.ยะหา จ.ยะลา เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (mixed methods research) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ตั้งแต่เดือน ธันวาคม 2563 - กันยายน 2564 รวมระยะเวลา 10 เดือน โดยมีกลุ่มตัวอย่างคือ ครั้วเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชน (ทุกครั้วเรือน) รวม 30 ครั้วเรือน และทำการศึกษาใน 3 รูปแบบ ดังนี้

(1) การสำรวจพืชสมุนไพรในป่าชุมชน (field survey) เป็นการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เข้าใจลักษณะสภาพนิเวศป่าชุมชน ถิ่นที่อยู่พืชสมุนไพรแต่ละชนิด การเจริญเติบโต และรูปแบบการนำพืชสมุนไพรในแต่ละชนิดที่มีความแตกต่างกัน โดยอุปกรณ์ประกอบการสำรวจ เช่น คีมตัดกิ่ง

กรรไกร มีด กระดาษ ถุงพลาสติก ถ่ายรูปและวิดีโอ หนังสือเช่น คู่มือจำแนกสมุนไพร พจนานุกรมสมุนไพร เป็นต้น

(2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยมีผู้ให้ข้อมูลคือ ปราชญ์ชุมชน ผู้อาวุโส หมอยาพื้นบ้าน ผู้รู้หรือผู้มีประสบการณ์ที่มีความเชี่ยวชาญการใช้สมุนไพรในรูปแบบต่าง ๆ โดยใช้แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ เนื้อหาในการพูดคุยเน้นสอบถามเพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับชื่อพืชสมุนไพรในภาษามลายูถิ่น สรรพคุณ ส่วนที่ใช้ปริมาณและวิธีการใช้ รวมถึงรูปแบบการเตรียมยาและตำรับยา ซึ่งในการสัมภาษณ์ใช้ทั้งภาษามลายูถิ่นและภาษาไทยร่วมกัน ขึ้นอยู่กับความถนัดในการใช้ภาษาของผู้ให้ข้อมูล

(3) สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณรอบป่าและเข้าไปใช้ประโยชน์ป่าชุมชนเตาะตือแม อ.ยะหา จ.ยะลา เกี่ยวกับข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรจากป่าชุมชน เช่น ชนิดพืชสมุนไพร การเข้าไปใช้ประโยชน์ การถ่ายทอดภูมิปัญญาองค์ความรู้ เป็นต้น โดยใช้แบบสัมภาษณ์ในการสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูล พร้อมกับการแสดงพืชตัวอย่างจริงบางส่วนมาใช้ในการสัมภาษณ์

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ข้อมูลเชิงคุณภาพ นำมาทำการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์ด้านพืชสมุนไพรในเขตป่าชุมชนบ้านบายอ เตาะตือแม นำเสนอข้อมูลโดยการบรรยายพรรณนา โดยในลักษณะรูปภาพการบรรยายภาพประกอบ และสรุปแหล่งที่อยู่อาศัย วิธีการใช้ปรุง วิธีการเก็บรักษาและสรรพคุณ ของสมุนไพร และข้อมูลเชิงปริมาณจะตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล นำข้อมูลมาวิเคราะห์ ใช้โปรแกรมสำเร็จรูป หาค่าสถิติการแจกแจงความถี่ ค่าเฉลี่ย และค่าร้อยละ

การผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

โครงการวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรจากป่าชุมชนเตาะตือแม ตำบลปะแต อำเภอยะหา จังหวัดยะลา ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการ การประเมินผลจริยธรรมการวิจัยของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เลขที่ psu.pn.2-050/64 วันที่ 28 มิถุนายน 2564

ผลการศึกษา

ข้อมูลทั่วไปและลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจของกลุ่มตัวอย่าง

ลักษณะข้อมูลทั่วไปและลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจของกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 ครอบครัวพบว่า ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์เป็นเพศชาย (ร้อยละ 66.7) นับถือศาสนาอิสลาม (ร้อยละ 88.7)

มีอายุระหว่าง 18-40 ปี (ร้อยละ 50.0) รองลงมามีอายุระหว่าง 41-60 ปี (ร้อยละ 43.3) และกลุ่มผู้อาวุโสมีอายุมากกว่า 61 ปี (ร้อยละ 6.7) ด้านการศึกษาครึ่งหนึ่งจบชั้นประถมศึกษา (ร้อยละ 50.0) รองลงมาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น (ร้อยละ 26.7) จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (ร้อยละ 13.3) และไม่ได้รับการศึกษาของภาครัฐ (ร้อยละ 10.0) และในส่วนของประกอบอาชีพเกือบทั้งหมดทำการเกษตร (ร้อยละ 96.7) มีบางส่วนที่เป็นนักศึกษา (ร้อยละ 3.3)

ผลการดำเนินกิจกรรมจากศึกษาและรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในเขตป่าชุมชนบ้านบายอ (เตาะตือแม) ครั้งแรกได้มีการลงสำรวจพืชสมุนไพรในเขตป่าชุมชนได้ทั้งหมด 32 ชนิด จากนั้นได้มีการสำรวจเรื่อย ๆ ทั้งในป่าชุมชนและบริเวณชุมชน จึงได้สมุนไพรทั้งหมด 103 ชนิด และทำการรวบรวม ทั้งชื่อ สรรพคุณ และวิธีการใช้ โดยนักปราชญ์ชาวบ้านเป็นคนให้ข้อมูลรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับชนิดของสมุนไพรที่โดดเด่น ซึ่งเป็นพืชสมุนไพรที่มีเฉพาะพื้นที่ภูเขาสูงใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ และชุมชนให้ความสำคัญ มีการประชุมทีมวิจัย เพื่อให้ได้สมุนไพร มีเกณฑ์ในการคัด คือ สมุนไพรที่มีความโดดเด่น ที่ชุมชนให้ความสำคัญ และหายากควรแก่การอนุรักษ์ จึงได้มาทั้งหมด 21 ชนิด นำไปสู่การจัดเวทีประชาคมเพื่อให้ชุมชนคัดชื่อ จึงได้สมุนไพรที่มีความโดดเด่นและชุมชนให้ความสำคัญ ทั้งหมด 10 ชนิด ดัง Figure 2 และ 3

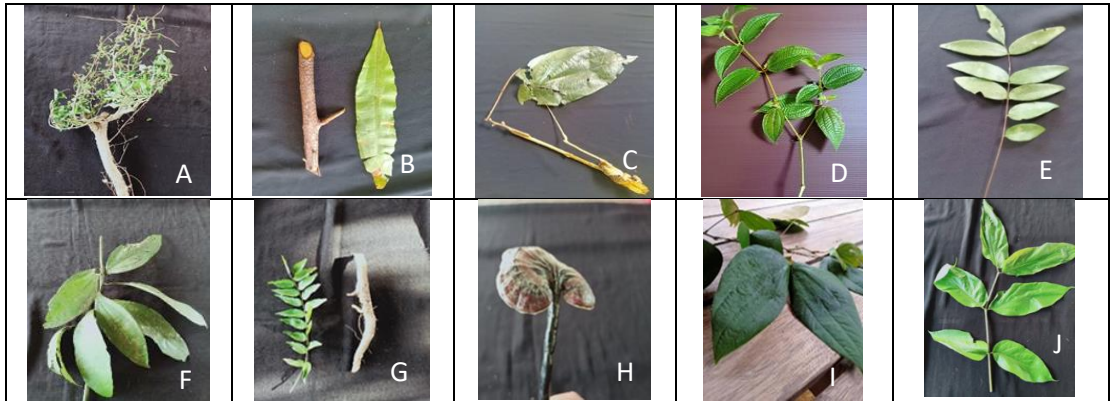

Figure 2. Ten types of herbs that stand out according to the opinions of people in the community forest area of Thoh Tuemae: Taemai (A) Pakuula (B) Akakuyi (C) Doo Bulu (D) Tu Gag Ali (E) Taejorlawe (F) Lagogiring (G) Kulabulo (H) Kucu Kudao (I) Bolakayu (J)

Figure 3. Herbal survey in community forest area (A), in-depth interview with herbal scholars (B), data collection using questionnaire (C), research team meeting to summarize key content (D), forum brainstorming community (E, F)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและลักษณะการใช้ประโยชน์ของชุมชน

ลักษณะข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นและลักษณะการใช้ประโยชน์ของชุมชนของกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 ครัวเรือนจากแบบสัมภาษณ์ พบว่า ส่วนใหญ่เคยใช้สมุนไพรในการรักษาโรค (ร้อยละ 86.7) โดยสมุนไพรที่ใช้ในครัวเรือนเรียงลำดับตามสัดส่วนการใช้ประโยชน์ได้แก่ ตูเกอาตีกู (ปลาไหลเผือก) บายาแต ปากูอุลา สาวน้อยตกเตียง ยอดฝรั่งจีลา ลูกหว้า ลูกโละ

อาแย สาบเสือ ตามลำดับ (ร้อยละ 33.3, 33.3, 10.0, 6.7, 3.3, 3.3, 3.3, 3.3)

สำหรับสรรพคุณของสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาพบว่า ส่วนใหญ่ ใช้เพื่อบรรเทาอาการแพ้คลัสต์ชดยอก/ปวดเมื่อย (ร้อยละ 60.0) รองลงมาจะใช้ในการบำรุงกำลังทางเพศ ถอนพิษจากแมลง/งู แก้ไข้/มาลาเรีย แก้อาการท้องเสีย แก้อาการปวดตา แก้อาการหน้ามี/เป็นลม และช่วยในการห้ามเลือด ตามลำดับ (ร้อยละ 13.3, 6.6, 6.6, 3.3, 3.3, 3.3, 3.3) ทั้งในข้อมูลเกี่ยวกับ

ส่วนที่นำสมุนไพรมาใช้และวิธีการพบว่า ส่วนใหญ่ใช้น้ำอัดลม(ร้อยละ 16.6) ใบและยอด/สด/ประคบ (ร้อยละ 13.4) ตามลำดับ รายละเอียดสรุปดัง Table 1

Table 1. Information on utilization of medicinal plants of the sample group

Topic/Issue	Number	(%)
Used to use herbs to treat diseases		
Used to	26	86.7
Never used	4	13.3
Total number	30	100%
Name of the herb used		
Tuka Ali	10	33.3
Cuba Yatae	10	33.3
Pakuula	3	10.0
Saonaoitoktianag	2	6.7
Yodfrang	1	3.3
Jeela	1	3.3
Luk Wa	1	3.3
Luso Aye	1	3.3
Sap Suea	1	3.3
Total number	30	100%
Properties used in the treatment		
Relieve sprains/aches	18	60.0
Sexual stamina	4	13.3
Detoxification from insects/snakes	2	6.6
Fever/malaria	2	6.6
Cure diarrhea	1	3.3
Eye pain relief	1	3.3
Relieve dizziness/fainting	1	3.3
Helps to stop bleeding	1	3.3
Total number	30	100%
The medicinal plants used parts		
Roots/cooked/powdered	21	70.0
Stems/ Mased /pickled with soft drink	5	16.6
Leaves and shoots/fresh/compress	4	13.4
Total number	30	100%
The medicinal plants used methods		
Cooked	16	53.3
powdered	4	13.3
Mased	4	13.3
Fresh (flower/leaves/fruit)	3	10.0
Compress	2	6.6
Pickled with soft drink	1	3.3
Total number	30	100%

นอกจากการรวบรวมข้อมูลลักษณะการใช้ประโยชน์ของชุมชน ผู้วิจัยยังได้ดำเนินการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลคือปราชญ์ชุมชน ผู้อาวุโส หมอยาพื้นบ้าน ผู้รู้หรือผู้มีประสบการณ์ที่มีความเชี่ยวชาญการใช้สมุนไพรในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับชื่อพืชสมุนไพรในภาษามลายูถิ่น สรรพคุณ ส่วนที่ใช้ปริมาณและวิธีการใช้ รวมถึงรูปแบบการเตรียมยาและตำรับยา ซึ่งในการสัมภาษณ์ใช้ทั้งภาษามลายูถิ่นและภาษาไทยร่วมกัน ขึ้นอยู่กับความถนัดในการใช้ภาษาของผู้ให้ข้อมูล โดยสรุปข้อมูลปราชญ์ชุมชนและความเชี่ยวชาญการใช้ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรท้องถิ่นจากปราชญ์ชุมชน 5 คนในชุมชนเตาะตือแมดังนี้

คนที่ 1 (นาย กาแจ: นามสมมุติ) ข้อมูลส่วนบุคคลเบื้องต้นคือ นัับถือศาสนาอิสลาม อายุ 69 ปี ระยะเวลาที่อยู่ป่าชุมชน 18 ปี ย้ายมาจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของ อำเภอยะลา จังหวัดปัตตานี มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาหรือเชี่ยวชาญพิเศษด้านการต้มยาและการปรุงยาสมุนไพรเพื่อการรักษาโรคต่าง ๆ เช่น ป้องกันเบาหวาน ความดันโลหิตสูง โรคนี้่ว และคลายเส้น โดยองค์ความรู้นี้ได้จากการที่ตนเองโดนงูกัด และไปรักษาตัวกับหมอบ้านแถวอำเภอรามัน ในระหว่างการรักษามีนิมิตในฝันจึงเกิดอยากเรียนรู้ศึกษาจากหมอบ้าน ผู้ที่ทำการรักษาด้วยสภาพแวดล้อมที่อาศัยมีสมุนไพรมาจึงทำการเรียนรู้ด้วยหมอบ้าน และปัจจุบันสามารถช่วยเหลือคนในชุมชนได้ วิธีการรักษาแต่ละโรคจะมีวิธีที่แตกต่างกันและส่วนใหญ่จะใช้ส่วนรากกับลำต้นไปตากแห้งแล้วนำไปต้มผสมกัน เนื่องจากเป็นส่วนรากและลำต้นจะมีการสะสมของตัวยามากกว่าส่วนอื่นๆ ซึ่งพืชสมุนไพรที่ได้มาก็เก็บมาจากป่าชุมชน โดยจะวิธีการถอนในทุก ๆ วันอังคาร เวลาเที่ยง โดยจะต้องกล่าวให้سلام กล่าวพระนามของพระเจ้าและตั้งเจตนาเพื่อเป็นการรักษาให้หายจากโรค

คนที่ 2 (นาย กาญ: นามสมมุติ) ข้อมูลส่วนบุคคลเบื้องต้นคือ นัับถือศาสนาอิสลาม อายุ 50 ปี

ระยะเวลาที่อยู่ป่าชุมชน 19 ปี ย้ายมาจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของอำเภอยะลา จังหวัดปัตตานี มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเชี่ยวชาญพิเศษด้านการนวดคลายเส้น องค์ความรู้ได้จากบรรพบุรุษ สืบทอดมายังรุ่นสู่รุ่น มีวิธีการรักษาโดยวิธีการนวดเพื่อให้คลายเส้นโดยใช้น้ำมันพืช และทำการอ่านตามพิธีกรรมของบรรพบุรุษ และต้องมีคำครุ หมาก พลุ และเงิน 12 บาท เพื่อเป็นพิธี ในการรักษา ทั้งนี้หากไม่มีคำครุ การจดยาและการรักษาอาจไม่ถูกต้อง และอาจส่งผลกระทบต่อคนที่ทำการรักษา

คนที่ 3 (นายกาหิ: นามสมมุติ) ข้อมูลส่วนบุคคลเบื้องต้นคือ นัับถือศาสนาอิสลาม อายุ 50 ปี ระยะเวลาที่อยู่ป่าชุมชน 7 ปี ย้ายมาจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของอำเภอยะลา จังหวัดยะลา มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเชี่ยวชาญพิเศษด้านการต้มยาและการปรุงยาสมุนไพรเพื่อการรักษาโรค คลายเส้น และบำรุงร่างกาย องค์ความรู้นี้ ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษ วิธีการรักษาส่วนใหญ่จะใช้ส่วนรากกับลำต้นไปตากแห้งแล้วนำไปต้มผสมกัน พืชสมุนไพรที่ได้มาก็เก็บมาจากป่าชุมชน โดยจะวิธีการถอน หรือตัด โดยทุกครั้งจะต้องกล่าวให้سلامและกล่าวพระนามของพระเจ้า

คนที่ 4 (นาย กาญ: นามสมมุติ) ข้อมูลส่วนบุคคลเบื้องต้นคือ นัับถือศาสนาอิสลาม อายุ 57 ปี ระยะเวลาที่อยู่ป่าชุมชน 50 ปี ย้ายมาจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของอำเภอยะลา จังหวัดปัตตานี มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเชี่ยวชาญพิเศษด้านการต้มยาและการปรุงยาสมุนไพรเพื่อการรักษาโรค คลายเส้น ปวดเมื่อย ไล่เลือด โรคผิวหนัง และบำรุงร่างกาย โดยองค์ความรู้นี้ได้มาจากบรรพบุรุษ วิธีการรักษาส่วนใหญ่จะใช้ส่วนรากกับลำต้นไปตากแห้งแล้วนำไปต้มผสมกัน พืชสมุนไพรที่ได้มาก็เก็บมาจากป่าชุมชน และบริเวณสวนยาง นอกจากนี้ยังมีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเชี่ยวชาญพิเศษด้านการต้มยาและการปรุงยาสมุนไพรเพื่อการรักษาโรค คลายเส้น ปวดเมื่อย ไล่เลือด โรคผิวหนัง และบำรุงร่างกาย ในอดีตต้องพิธีการหลายขั้นตอน ต้องมีการตั้งรูป ขอพรจาก

พระเจ้า สรรเสริญศาตามุฮัมมัด 3 รอบและเอ่ยชื่อผู้ที่มารักษา พร้อมเงิน 12 บาท ในปัจจุบันใช้วิธีการกร ถอน หรือตัด โดยทุกครั้งจะต้องกล่าวให้สลาม และกล่าวพระนามของพระเจ้า 3 ครั้ง ในเวลาเที่ยงดวงอาทิตย์ไปทางทิศตะวันตก และตั้งเจตนาเพื่อเป็นการรักษาให้หายจากโรค

คนที่ 5 (นางกูโน: นามสมมุติ) ข้อมูลส่วนบุคคลเบื้องต้นคือ นับถือศาสนาอิสลาม อายุ 67 ปี ระยะเวลาที่อยู่ป่าชุมชน 59 ปี ย้ายมาจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของอำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญา เชี่ยวชาญพิเศษด้าน หมอตำแย นวด การมีบุตรยาก การมีน้ำนม มดลูก และเกี่ยวกับโรคของผู้หญิง โดยองค์ความรู้ี้ จากบรรพบุรุษ สืบทอดมายังรุ่นสู่รุ่น มีวิธีการรักษาโดยวิธีการนวดโดยใช้น้ำมันมะพร้าวจากการต้มเอง และทำการอ่านตามพิธีกรรมของบรรพบุรุษ และต้องมีคำครุหมาก พลุ สายศิลป์ และเงิน 150 บาทแต่ถ้าต้องการมีบุตรต้องเอาผ้าถุง 1 ผืน เพื่อเป็นพิธีในการรักษา หากไม่มีคำครุการจัดไม่ถูกต้อง ก็จะไม่สามารถทำได้ เหมือนมีอะไรมาปิดทำให้มองไม่เห็น

ข้อเสนอแนะทางการจัดการการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในป่าชุมชน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างได้ให้คิดเห็นหรือข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการจัดการการใช้ประโยชน์ พืชสมุนไพรในป่าชุมชนอยากหลากหลาย ส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นด้านการจัดการเส้นทางการพัฒนาเส้นทางเดินเข้าสู่ป่าชุมชนให้ดีขึ้นเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ การแบ่งพื้นที่ใช้ประโยชน์และแบ่งเขตเพื่อการจัดการอย่างชัดเจน และการส่งเสริมการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพรและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ รายละเอียดดังสรุป

1. การพัฒนาเส้นทางเดินเข้าสู่ป่าชุมชนให้ดีขึ้นเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เพื่อความสะดวกในการเข้าไปทำการศึกษาและเรียนรู้แก่กลุ่มคนที่สนใจ ทั้งนักเรียนและบุคคลทั่วไป เช่น ควรพัฒนาเส้นทางขึ้นป่าชุมชน เนื่องจากเส้นทางไปยังป่าชุมชนค่อนข้างไกลและลำบาก (เขาสูงและป่ารกชัฏ) ใช้เวลานานใน

การเดินทาง เพราะหากมีเส้นทางที่สะดวกขึ้น (ไม่ทำลายความเป็นธรรมชาติ) ก็จะช่วยให้สนใจต่อการมาเที่ยวชมสัมผัสธรรมชาติ หรือศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศทางธรรมชาติ ภายใต้การวางแผนการรับมืออย่างรอบด้านเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

2. การแบ่งพื้นที่ใช้ประโยชน์และแบ่งเขตเพื่อการจัดการอย่างชัดเจน เช่น อยากให้อยากแบ่งพื้นที่ใช้ประโยชน์และจัดการเส้นทางมากที่สุด และความ ต้องการจัดการป่าชุมชน เพื่อป้องกันไฟป่า เป็นต้น

3. การส่งเสริมการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพรและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ เช่น อยากให้มีทีมนักวิชาการหรือวิจัยลงมาทำวิจัยจากสถาบันต่าง ๆ เพราะข้อมูลของชุมชนไม่มีการบันทึก ทั้งข้อมูลป่าชุมชน ข้อมูลสมุนไพร หรืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง อยากให้มีหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรืออื่น ๆ มาสำรวจบ่อย ๆ เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ไม่มีการระบุข้อท้องถิ่นเทียบกับชื่อตามหลักการพฤกษศาสตร์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขและข้อจำกัดของทีมวิจัย ทั้งนี้ ในการศึกษาต่อๆ อดระยะถัดไปจะเป็นเป้าหมายสำคัญในกระบวนการดำเนินการวิจัยเพื่อให้เป็นฐานข้อมูลที่สำคัญของชุมชนต่อไป

อภิปรายผล

ภูมิปัญญาด้านพืชสมุนไพรเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพอนามัยที่สำคัญของชุมชน คุณค่าและรูปแบบการใช้ประโยชน์สำหรับชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างมาก มีคุณค่าต่อสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจ และวิถีชุมชนซึ่งสอดคล้องกับการศึกษา Srisawat *et al.* (2013) Tamang *et al.* (2021) และ Chemae *et al.* (2015) ที่สรุปผลการศึกษาว่า นอกจากมีคุณค่าความสำคัญ และมีรูปแบบการใช้ประโยชน์อาจมีแตกต่างกันมีความหลากหลายท้องถิ่นตามลักษณะทางชีวภาพ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน

จากความสำคัญข้างต้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้เหล่านี้ให้ได้รับการบันทึกเพื่อส่งต่อยังลูกหลานคนรุ่นใหม่ โดยข้อค้นพบสำคัญของทีมวิจัยคือ ยังไม่สามารถเก็บรวบรวมชนิดพรรณพืชสมุนไพรได้อย่างชัดเจนถูกต้องและครอบคลุม ส่วนใหญ่จะทราบเพียงชื่อมลายูถิ่นและการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชนเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถเจาะลึกข้อมูลประเด็นอื่น ๆ เช่น ชื่อวิทยาศาสตร์ ลักษณะเฉพาะ ถิ่นที่อยู่ หรือคุณสมบัติในการรักษาเฉพาะโรค ซึ่งสอดคล้องกับข้อสรุปการศึกษาของ Oyeyemi *et al.* (2019) จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาต่อยอดและประสานความร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญหรือองค์ที่เกี่ยวข้องเป็นการเฉพาะ เช่น การรักษาโรคมาลาเรีย เป็นต้น หรือ การรักษาโรคในเด็กของ Ndhlovu *et al.* (2021) เป็นต้น

ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะให้มีกระบวนการที่เน้นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การส่งเสริมความรู้ ความตระหนัก และความเข้าใจเกี่ยวกับคุณประโยชน์และความสำคัญของระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ซึ่งข้อเสนอแนะของผู้วิจัยสอดคล้องกับหลาย ๆ การศึกษาที่มุ่งเน้นเกี่ยวกับการให้ความสำคัญของการรับรู้ของคนในชุมชนต่อคุณค่าและการใช้ประโยชน์พื้นสมุนไพร เช่น การศึกษาของ Wangchuk *et al.* (2021) ที่สะท้อนว่า หน่วยงานต้องให้การส่งเสริมด้านการสร้างความตระหนักต่อความสำคัญทรัพยากร โดยเฉพาะประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับอันจะส่งผลต่อเนื่องในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าต่อไป

นอกจากนี้แล้วข้อเสนอแนะของผู้วิจัยยังรวมถึงการศึกษาและพัฒนาผ่านการขับเคลื่อนงานวิจัยเชิงพื้นที่ เนื่องจากในการศึกษาครั้งนี้ยังมีประเด็นการวิจัยที่น่าสนใจและควรศึกษาเชิงลึกเพิ่มเติม อาทิเช่น การศึกษาข้อมูลเชิงลึกทางพันธุศาสตร์ การศึกษามูลค่าและมูลค่าการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐศาสตร์ การใช้ประโยชน์จากการบริการของระบบนิเวศป่าชุมชน ทั้งบริการด้านการผลิต เป็นต้น ทั้งนี้หากหน่วยงานระดับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

วางแผนต่อยอดให้พื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทพื้นที่ ย่อมสร้างโอกาสที่ดีและคุณค่าต่อคนในชุมชนและผู้สนใจได้อย่างมาก

สรุป

ป่าชุมชนบ้านบายอ (เตาะตือแมม) มีลักษณะเป็นภูเขาสูง สลับทึบเขื่อน มีทรัพยากรค่อนข้างสมบูรณ์ คนในชุมชนนี้ก็ยังพึ่งพาพืชสมุนไพรในป่าชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น มีการนำพืชสมุนไพรมาปรุงยา ใช้บำบัดรักษาอาการต่าง ๆ เช่น ใช้บรรเทาและป้องกันความเจ็บป่วย แก้เคล็ดขัดยอกปวดเมื่อย บำรุงกำลังทางเพศ ถอนพิษจากแมลงหรืองู เป็นต้น ทั้งในข้อมูลเกี่ยวกับส่วนที่นำสมุนไพรมาใช้ และวิธีใช้ส่วนใหญ่ใช้รากต้มกินน้ำ ฝนหรือบดเป็นแป้ง ดองกับน้ำอัดลม ขณะที่ใบและยอดนำมากินสดหรือบดให้ละเอียดแล้วนำมาประคบทา ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้เหล่านี้ให้ได้รับการบันทึกเพื่อส่งต่อยังลูกหลานคนรุ่นใหม่ ผ่านกระบวนการวิจัยหรือการศึกษาในรูปแบบอื่น ๆ

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) สนับสนุนทุนในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณศูนย์ประสานงานวิชาการให้ความช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ไม่สงบจังหวัดชายแดนใต้ (ศวชต.) ในดำเนินการโครงการวิจัยครั้งนี้ และขอขอบคุณผู้เข้าร่วมวิจัยในพื้นที่ ปราชญ์ชุมชน ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญการใช้สมุนไพร และประชาชนในพื้นที่บริเวณรอบป่าและเข้าไปใช้ประโยชน์ป่าชุมชนเตาะตือแมม ตำบลปะแต อำเภอยะหา จังหวัดยะลา

เอกสารอ้างอิง

Chemae, R., W. Kaewtathip. and V. Rueangspan. 2015. Utilization of medicinal plants by local people around the Khao Pokyo, Bannang Sata, Yala province. Christian

- University of Thailand Journal 21(4): 714–728. (in Thai)
- Kulsirisitrakul, N., B. Rodbumrung, P. Winairuangrid, S. Deeto and S. Kulsirisitrakul. 2016. The utilization in medical and food of the Nabot community forest plants, Wangchao district, Tak province. Research report. Rajamangala University of Technology Lanna, Tak. (in Thai)
- Ndhlovu, P. T., Omotayo, A. O., Otang-Mbeng, W., & Aremu, A. O. (2021). Ethnobotanical review of plants used for the management and treatment of childhood diseases and well-being in South Africa. *South African Journal of Botany*, 137, 197–215. <https://doi.org/10.1016/j.sajb.2020.10.012>
- Oyeyemi, I. T., Akinseye, K. M., Adebayo, S. S., Oyetunji, M. T., & Oyeyemi, O. T. 2019. Ethnobotanical survey of the plants used for the management of malaria in Ondo State, Nigeria. *South African Journal of Botany*, 124, 391–401. <https://doi.org/10.1016/j.sajb.2019.06.003>
- Sadeghi, Z. and A. Mahmood. 2014. Ethnobotanical knowledge of medicinal plants used by Baluch tribes, southeast of Baluchistan, Iran. *Revista Brasileira de Farmacognosia* 24(6): 706–715.
- Srisawat, S., P. Sukchan, C. Pradabsang and S. Limchareon. 2013. Local herbal and wisdom of application in Thai traditional medicine, bordering provinces of southern Thailand. *Princess of Naradhiwas University Journal* 5(4): 14–27. (in Thai)
- Tamang, S., Singh, A., Bussmann, R. W., Shukla, V., & Nautiyal, M. C. 2021. Ethno-medicinal plants of tribal people: A case study in Pakyong subdivision of East Sikkim, India. *Acta Ecologica Sinica*, January. <https://doi.org/10.1016/j.chnaes.2021.08.013>
- Wangchuk, J., Choden, K., Sears, R. R., Baral, H., Yoezer, D., Tamang, K. T. D., Choden, T., Wangdi, N., Dorji, S., Dukpa, D., Tshering, K., Thinley, C., & Dhendup, T. 2021. Community perception of ecosystem services from commercially managed forests in Bhutan. *Ecosystem Services*, 50, 101335. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2021.101335>